

конфліктів та вирішення суперечок у сфері соціальних прав.

У цілому практичні аспекти реалізації правового забезпечення соціальної справедливості вимагають комплексного підходу та спільних зусиль уряду, громадських організацій та інших зацікавлених сторін з метою забезпечення справедливого та рівного доступу до ресурсів та послуг для всіх членів суспільства.

Правове забезпечення соціальної справедливості виявляється ключовим фактором у забезпеченні рівних прав і можливостей для всіх членів суспільства. На підставі проведеного теоретичного аналізу та огляду практичних аспектів реалізації соціальної справедливості можна зробити наступні висновки:

1. Необхідно посилити роль правових норм і механізмів, які гарантують рівність перед законом і доступ до правосуддя для всіх громадян;
2. Важливо розробляти та впроваджувати соціальні програми та проекти, спрямовані на підвищення рівня життя соціально вразливих груп населення;
3. Забезпечення рівних умов праці та доступу до освіти і культурних ресурсів є важливими аспектами реалізації соціальної справедливості;
4. Вирішення проблем соціальної справедливості вимагає спільних зусиль уряду, громадських організацій, бізнесу та інших зацікавлених сторін.

Загальний висновок полягає в тому, що для досягнення соціальної справедливості потрібно поєднати теоретичні знання з практичними діями та взаємодіяти на різних рівнях суспільства для впровадження ефективних заходів.

1. Наливайко І. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7 (37). URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/5679/5711>.

2. Bordley J. A study in the grounds of ethical knowledge: considered with reference to judgments on the moral worth of character. Princeton : Princeton University ProQuest Dissertations Publishing, 1997.

3. Блоха Є. Принцип справедливості у філософії Платона та Арістотеля. *Філософські обрії*. 2016. № 36. С. 79–87.

4. Наливайко І. Роль держави у забезпеченні соціальних стандартів та гарантій: теоретико-правові аспекти та світовий досвід. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 151–155.

УДК 341.176(4)+321.6

DOI: 10.31733/15-03-2024/1/213-216

Іван ПАТАЛАХА

аспірант Дніпропетровського
державного університету
внутрішніх справ

УТВЕРДЖЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК РЕАКЦІЯ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ РАДИ ЄВРОПИ НА СВАВІЛЛЯ КВАЗІСУДОВИХ ОРГАНІВ У НАЦИСТСЬКІЙ НІМЕЧЧИНІ ТА СРСР У 30-40-і рр. ХХ СТ.

При підготовці тез цієї доповіді автор визначив за мету обґрунтувати тезу про утвердження права на справедливий суд як необхідну реакцію держав-членів Ради Європи на свавілля квазісудових за своєю сутністю і функціональним призначенням органів у нацистській Німеччині та СРСР.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність використання таких елементів методології права:

– діалектичного методологічного підходу, що ґрунтується на принципах взаємозв'язку та розвитку явищ державно-правової дійсності; ухвалення урядами держав-членів Ради Європи Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та подальша її ратифікація парламентами європейських держав, розглядаються у контексті масових порушень прав і свобод людини нацистським та сталінським режимами (причинно-наслідковий зв'язок);

– історичний метод пізнання використовувався для визначення причин та умов, які спонукали уряди держав-членів Ради Європи здійснити кроки, спрямовані на закріплення права на справедливий суд в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних

свобод;

– спеціально-юридичний метод дослідження забезпечив розкриття змісту нормативних приписів, закріплених у залучених для наукового аналізу юридичних документах, які регламентували організацію та діяльність судів в нацистській Німеччині та СРСР у 30-40-ві роки ХХ ст.;

– за допомогою методу синтезу було сформульовано узагальнюючі висновки.

Важливе методологічне значення в межах цієї наукової праці мають теоретичні положення, що торкаються державно-правового режиму і, зокрема, такого його різновиду, як тоталітарний режим.

Принагідно відзначити, що емпіричною основою для обґрунтування теоретичних положень, які характеризують антидемократичний режим, є тоталітарні практики нацистського та сталінського режимів минулого століття. Особлива небезпека цих практик виявилася в тому, що вказані режими вели людиноненависницьку внутрішню й агресивну зовнішню політику, яка супроводжувалась застосуванням військової сили, а також цілеспрямованим масовим знищенням представників цілих народів.

На підтвердження цієї тези наведемо положення окремих юридичних документів, що демонструють наміри вказаних режимів, підпорядковані принципу політичної доцільності у боротьбі з опонентами.

Постановою ЦВК СРСР «Про порядок провадження справ про підготовку або здійснення терористичних актів» від 1 грудня 1934 р. було, зокрема, запропоновано:

1) слідчій владі вести справи обвинувачених у підготовці або вчиненні терористичних актів прискореним порядком (слідство у цих справах мало бути закінчено в строк не більше, ніж 10 днів);

2) судовим органам не затримувати виконання вироків про вищу міру покарання через клопотання злочинців цієї категорії про помилування, оскільки Президія ЦВК Союзу не вважала не лише за необхідне, але й можливе приймати подібні клопотання до розгляду (це фактично означало неможливість як касаційного оскарження вироків, так і подачі клопотань про помилування);

3) органам НКВС СРСР приводити у виконання вирок про вищу міру покарання стосовно злочинців названих категорій негайно після винесення судових вироків (тобто вирок до вищої міри покарання мав здійснюватися негайно) [1, с. 345–346].

Ще більш небезпечним та антигуманним за своєю сутністю виявився горезвісний Оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, кримінальних та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 року. За цим наказом усі репресовані куркулі, кримінальні й інші антирадянські елементи розбивалися на дві категорії: до першої належали усі найбільш ворожі з перерахованих вище груп населення. Вони підлягали негайному арешту і, після розгляду їхніх справ на трійках, – розстрілу. Другу категорію складала решта – менш активні, але все ж ворожі елементи. Вони підлягали арешту й ув'язненню в таборах на термін від 8 до 10 років, а найбільш злісні і соціально небезпечні з них – на ті самі терміни в тюрми за визначенням трійки [2].

Цим цілком таємним наказом встановлювався відмінний від кримінально-процесуального закону порядок ведення слідства, що виявлявся в такому:

– на кожного заарештованого чи групу заарештованих заводилась слідча справа; слідство мало проводитись у прискореному й спрощеному порядку (його термін мав складати 7 діб), а під час його проведення необхідно було виявляти всі злочинні зв'язки заарештованого;

– після закінчення слідства справа мала бути направлена на розгляд трійки [2].

На окрему увагу заслуговують положення цього наказу, що торкаються організації роботи трійок:

– ці органи позасудового винесення вироків в СРСР, що діяли у 1937–1938 рр., формувалися на рівні республік, країв і областей та склалися з начальника підрозділу НКВС, секретаря крайкому (обкому) партії і прокурора; на їхніх засіданнях міг бути присутнім республіканський, крайовий або обласний прокурор за умови, якщо він не входив до складу трійки;

– трійка вела свою роботу, або перебуваючи в пункті розташування відповідних НКВС, УНКВС чи обласних відділень НКВС, або виїжджаючи до міст розташування оперативних секторів;

– ці органи мали розглядати представлені їм матеріали на кожного заарештованого (чи групу арештованих), а також на кожну сім'ю, що підлягала виселенню, окремо;

– трійки повинні були вести протоколи своїх засідань, куди записувались винесені ними вирокі щодо кожного засудженого. Такий протокол направлявся начальнику оперативної групи для приведення вироків у виконання. До слідчих справ долучалися витяги з протоколів стосовно кожного засудженого.

Цим самим оперативним наказом регламентувався і порядок приведення вироків у виконання. Підставою для такого акта визначалась завірена виписка з протоколу засідання трійки з викладенням вироку щодо кожного засудженого і спеціальний припис за підписом голови трійки, що вручається особі, яка мала привести вирок у виконання.

Схожі з СРСР політичні процеси відбувались у 30-ті роки ХХ ст. і в нацистській Німеччині. Дослідники правової системи цієї держави відзначали, що судова практика досліджуваного періоду засвідчила послідовне заперечення та систематичне порушення основних принципів правосуддя, сформованих у демократіях Європи до Другої світової війни. Серед них такі основоположні ідеї, як незалежність судової влади і суддів, здійснення правосуддя лише судами, незмінюваність суддів, змагальність, відкритість та організаційна автономія судів тощо [3, с. 216].

Після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістів під керівництвом А. Гітлера зазнала суттєвих змін і судова система Веймарської республіки, що розбудовувалась як правова держава. Такі перетворення відбувались поетапно. Першим кроком на цьому шляху стало створення починаючи з 1933 р., поряд із верховними земельними судами, ще й особливих судів (такий собі аналог «радянських трійок» – *І. П.*), які, щоправда, склалися з професійних суддів. Їхня компетенція поширювалася на всі злочини, що вважались політичними й розглядалися як державна зрада. Процедура розгляду справ у цих судах була скороченою і спрощеною; позиція голови суду була визначальною; обвинувальні вирокі були остаточними та оскарженню не підлягали, виконувалися негайно.

Приблизно в цей самий період нацистами утворюється так званий «народний суд» – вища судова інстанція, що розглядала справи про політичні злочини, пов'язані з саботажем й потуранням на виробництві. Персональний склад цього суду затверджувався особисто А. Гітлером.

Важливим кроком із досягнення мети встановлення тотального контролю за діяльністю судів вважається їх повне організаційне підпорядкування Міністерству юстиції Рейху з 1931 р. Як відзначають дослідники, цей «орган несправедливості» приймав рішення стосовно не лише призначення суддів, але й розподілу завдань, причому необхідною умовою призначення на посаду судді стало отримання позитивної характеристики від керівництва НСДАП [4].

Однак, як стверджують вчені, вирішальним кроком на шляху трансформації усієї судової системи Німеччини вважається закон про зміни в кримінально-процесуальному законодавстві від 28 червня 1935 р., коли німецька юстиція була звільнена від обов'язку підведення під звинувачення достатньої доказової бази. З цього часу суддя мав виносити вирокі на основі «духу закону» та «здорового народного глузду» – правил, які не були придатними юридичними категоріями для судової практики.

Наступним етапом стала фактично узаконена практика винесення обвинувальних вироків за аналогією, що відкрило майже необмежені можливості для винесення судових рішень, необхідних нацистському режиму.

Завершальним кроком на шляху підкорення судів III Рейху керівництву НСДАП і особисто фюреру стало його розпорядження від 20.08.1942, адресоване Рейхсміністру юстиції О. Тіракому. У ньому, зокрема, А. Гітлер констатував: «Для виконання завдання Рейху необхідне сильне правосуддя, тому довіряю та уповноважую міністра юстиції, щоб він згідно з моїми рекомендаціями та вказівками у співпраці з міністром Рейху та шефом Рейхсканцелярії, а також із керівником канцелярії партії збудував націонал-соціалістичне правосуддя, використовуючи з цією метою усі необхідні засоби. При цьому він може не дотримуватися чинного права».

На виконання цього розпорядження Рейхсміністр юстиції починаючи з 1 жовтня 1942 р. надсилав усім суддям і прокурорам конфіденційні «суддівські листи», що були своєрідною формою впливу на зміст схвалюваних вироків. Ці листи на конкретних прикладах критично оцінених вироків показували, як «керівництво органів правосуддя розуміє націонал-соціалістичне застосування права» [4].

Прямим підтвердженням злочинних актів представників нацистського режиму в особі не лише керівництва держави, але й суддів, стала кількість ухвалених смертних вироків. У період до 1941 р. суди ухвалили 2 тисячі смертних вироків, а в наступні роки до завершення війни – 30 тисяч подібних вироків (тобто, німецькі судді фактично за прямої вказівки

керівників нацистського режиму вбивали майже 720 осіб кожного місяця) [4].

Аналіз усього вищевикладеного дає підстави для таких висновків:

1) акти створення сталінським та нацистським режимами квазісудових за своєю сутністю та функціональним призначенням органів, які стали частиною карально-репресивного апарату режимів, суперечили як вимогам ст. 102 Конституції СРСР 1936 р., так і ст. ст. 102–103 Конституції Веймарської Республіки (остання хоча формально й зберігала свою дію після приходу до влади у січні 1933 р. А. Гітлера, однак, фактично не діяла);

2) ці квазісудові органи політичного терору за прямої вказівки керівництва сталінського та нацистського режимів в процесі своєї діяльності відмовились від сформованих у демократіях Європи до Другої світової війни принципів здійснення судочинства, які забезпечували ухвалення справедливих судових рішень. Прямим наслідком нехтування цими імперативними вимогами стали факти численних порушень основоположного права людини на життя в СРСР та нацистській Німеччині;

3) критичне осмислення негативних для європейської цивілізації наслідків функціонування сталінського та нацистського режимів і, зокрема, їхніх квазісудових органів («радянських трійок» та їх аналогів в гітлерівській Німеччині), а також численних жертв Другої світової війни актуалізували проблему створення такого механізму судового захисту, який би забезпечив справедливе правосуддя й унеможливив політичний терор у майбутньому. Правовою основою цього механізму стала ухвалена урядами держав-членів Ради Європи Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., ст. 6 якої гарантувала право кожному на справедливий суд.

1. Історія держави і права України : підруч. / за ред. А. С. Чайковського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

2. Васильєв В. Оперативний наказ № 00447 НКВС СРСР та його виконання в УРСР: проблеми наукового дослідження. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. 2008. Вип. 35. С. 116–136. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12232/9-Vasyliiev.pdf?sequence=1>.

3. Трепак Л. М. Німецькі окупаційні суди та судочинство як складова нацистського тоталітарного режиму в Галичині (1941–1944 рр.) : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01/ Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2019. 265 с.

4. Кулеша В. *Crimen laesae iustitiae*. Кримінальна відповідальність суддів та прокурорів за злочини проти правосуддя за Нюрнберзькими законами, німецьким, австрійським та польським законодавством. Лодзь : Видавництво Лодзинського університету, 2013. 521 с. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/crimean_kulesha.pdf.

УДК 342.77

DOI: 10.31733/15-03-2024/1/216-218

Андрій СІРКО

ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 р. в Україні внаслідок повномасштабного вторгнення був введений правовий режим воєнного стану. Одним із негативних наслідків війни є численні проблеми щодо захисту прав та безпеки громадян, які навіть в таких складних умовах потребують уваги та вирішення. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність ефективного механізму контролю та запобігання таким порушенням.

Основним джерелом національного права в Україні є Конституція. Конституційні положення містять чітко визначений перелік конституційних прав і свобод громадян, дозволених для обмеження в деяких випадках, наприклад, в умовах загрози національній безпеці, територіальній цілісності країни, прав і свобод громадян. Фахівці в досліджуваній